

Pethő József A halmozás Krúdy Gyula első Szindbád-kötetében

Elméleti alapvetés

Az *alakzat* (szkéma, figura)¹ nemcsak a klasszikus retorika alapfogalma, hanem a modern stilisztikai kutatások centruma is, főleg a stilisztikának azokon a területein, amelyek az irodalomtudománnyal is érintkeznek (l. például Genette 1966–72, Dubois et al. 1970, Lausberg 1973, Fónagy 1999). A hazai stilisztika vezető műhelye, a Szathmári István professzor vezette Stíluskutató csoport is az alakzatkutatással foglalkozik napjainkban (l. Szathmári 1999). Természetesen nemcsak a tekintélyelv alapján, hanem alaposabb megfontolások szerint is célszerűnek tűnik szépirodalmi alkotások stilisztikai kutatásában a retorikai szempontot érvényesíteni, ezeket a megfontolásokat azonban mint többszörösen kifejtetteket (l. a fent hivatkozott műveken kívül például Vigh 1981: 415–38, Gáspári 1996) evidenciának tekintem, és itt nem tárgyalom.

Az alábbiakban ezért csak a retorikai szempontú megközelítéshez társuló, az általam a következőkben használt stílusfogalom értelmezését meghatározó alapkategóriákról szólok. Ezek közül az első a *funkcionális szemlélet*, melynek lényegét Szathmári István (1994: 27) így összegzi: „alapja a nyelvi valóság, vagyis figyelembe veszi, sőt középpontba állítja a nyelvi-stiláris és nyelven kívüli, ún. extralingvális eszközöknek a mondanivaló kifejezésében, illetőleg az alkotás egészében betöltött igen bonyolult és változatos, sokszor csak nagyon nehezen kihámozható funkcióját, funkcióit”.

Stílusfelfogásomat meghatározza a *pragmatika*: mivel „a stílus verbális interakciókban, nyelvi cselekedetekben nyilvánul meg, ezért a pragmatikai összetevő elemzése elengedhetetlen” (Tolcsvai Nagy 1996: 12). A pragmatikát abban a tágabb meghatározásában értelmezem, amely a kontextust a nyelvi megértéssel kapcsolja össze. Stilisztika és retorika viszonyát Gáspári László (1996:35) egy alapjaiban pragmatikai megközelítés alapján így jellemzi: „A retorika – miután behatol az irodalomba – végigkíséri annak fejlődését, eljárásai a műfajban, a szerkezetben és a nyelvben a stílus kiképzésének is műveletei, ha a stilisztikát a konnotatív rendszer

1. A retorikai fogalmak (*alakzat*, *halmozás* stb.) használatában a következő alapvető munkákra támaszkodtam: Szathmári 1961, Szabó G. – Szörényi 1988, Világirodalmi lexikon (a továbbiakban VilLex.), Fónagy 1999. Ahol ezeknek az értelmezésétől eltérek, azt külön indoklom, az esetleges egyéb szakirodalomra való hivatkozással.

formai toposzainak kommunikatív-pragmatikus tényezőktől függő funkcionális szemléletével azonosítjuk (a mondatstiliztikát a mondataalakzatok, a szövegstiliztikát a gondolatalakzatok funkcionális szemléletével)."

A harmadik alapkategória jelen esetben a *dialógicitás*, amely egyúttal a *hermeneutika* a megközelítésmódot is jelenti: a hermeneutika az általános dialogicitást a szöveg és a megértő közötti kettős viszonyra vonatkoztatja, ahogyan Gadamer (1960/1984: 272, idézi Tolcsvai Nagy 1996: 15) mondja: „A szöveg egy dolgot szólaltat meg, de hogy ezt teszi, az végső soron az interpretáló teljesítménye. Mindkettőjüknek része van benne.”

A negyedik alapkategória a *szövegközpontúság*, amely a mai stilisztikában egyre inkább evidencia (vö. Szathmári 1983, Szabó 1988, Kemény 1991: 13–16, Szikszainé 1999: 296–328). Szöveg és stílus viszonyának az egyik legfontosabb vonása a dialogicitás elvével összefüggésben abban jelölhető meg, hogy a szövegben felfedezhető stíluselemek nem az értelmezéstől független objektív létezők: a szövegalkotó beszélő vagy író szándéka szerint vagy éppen anélkül kerültek egy szövegbe, és a befogadó megértésében válhatnak csak újból stíluselemmé (Tolcsvai Nagy 1996: 125).

Mindezek alapján a stílus mint a szövegértelem alapvető fontosságú része határozható meg. A szövegértelem és szövegjelentés fogalmát Beugrande és Dressler (1972/2000:120) nyomán így határolhatjuk el: a jelentés egy megnyilatkozás képessége arra, hogy ismereteket ábrázoljon és közvetítsen (azaz jelentésnek a virtuális jelentést nevezzük), az értelem pedig az az ismeret, amelyet egy adott szöveg aktuálisan közvetít. Az értelem ebben a megkülönböztetésben a szövegnek (a megnyilatkozásnak) azt a tulajdonságát jelöli, hogy nem csupán a hagyományos értelemben vett denotálással tud értelemtartalmakat közvetíteni (Tolcsvai Nagy 1996: 51).

A vizsgálódás tárgya, módszerei

A fent vázolt elméleti keretben Krúdy Gyula első Szindbád-kötetének, az 1911-ben megjelent *Szindbád ifjúságának* a retorikai szempontú vizsgálatára teszünk kísérletet. A retorikai szempont természetesen a mai stilisztikában nem jelenti, jelentheti a klasszikus retorikák öt részének (inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio) sorra vételét, a modern stilisztika lényegében csak a szóképek és az alakzatok tárgyalását vette át a klasszikus retorikától, amely ezekkel az elocutióban foglalkozott. Az elocutio (kifejezés, ékesszólás) az inventio során összegyűjtött és a dispositio révén elrendezett gondolatok nyelvi megfogalmazása. Mindezek alapján lehetséges elocutio és stilisztika azonosítása: „A latin elocutiót és görög megfelelőit ma a »stilisztika« szakkifejezéssel fordítjuk... A stilisztika tehát a retorika egyik alaptényezője volt, nem önálló tudományág. A szóképek és az alakzatok viszont fontosságukban a stilisztika-elocutio törzsanyagát, mennyiségben pedig a legnagyobb részét alkották” (Bencze 1996: 234–235).

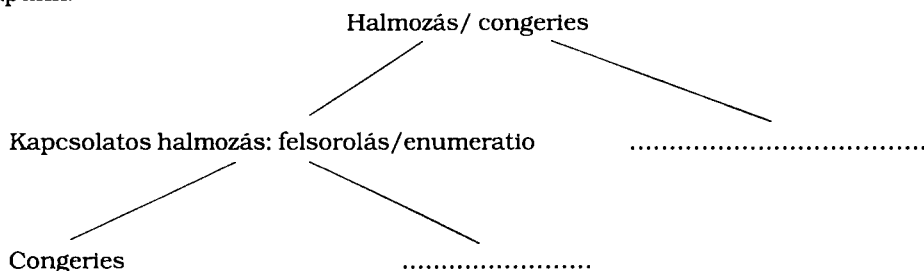
A retorikai műveletek négy alapformája (adjekció, detrakció, immutáció, transzmutáció) közül itt csak az adjekciós alakzatokra, azon belül is csak az ismétlés egy különösen fontos (l. Szabó G. – Szörényi 1988: 141 kk., Fónagy 1999: 35, 73–80 stb.) alakzatára: a *h a l m o z á s r a* terjesztettem ki a kutatást: egyrészt ennek

az alakzatnak önmagában való fontossága miatt, másrészt azért, mert korábbi vizsgálódásaim szerint is (Pethő 2000) dominánsnak tekintetem az író stílusában. Alapvetően arra keresek így választ, hogyan szerveződnek az ismétlések és ismétlés-szerkezetek a szövegkonstrukció egységeiben, hogyan függ össze integrálódásuk a szöveg nagyobb komponenseivel, illetve a szövegegésszel, azaz miképp funkcionálnak ezek az alakzatok mint szövegkohéziós tényezők, miként válnak a stílusértelem és ezen keresztül a szövegértelem részeivé, összefoglalóan: a nyelvi megformáltságból adódó stílustulajdonítási lehetőségek megragadására helyezem a hangsúlyt (vö. Bencze 1996: 239–242, Czetter 1999: 135).

A *Szindbád ifjúsága* (1911) a Krúdy-irodalom egyöntetű véleménye szerint meghatározó, sőt korszaknyitó jelentőségű mű, ebben bontakozik ki a jellegzetes Krúdy-stílus (l. például Szabó 1970: 96, Kemény 1974: 4, Czére 1987: 60). Több szempontból mégsem homogén a kötet, ezt legszembetűnőbben az a tény jelzi, hogy a második kiadást (1925) már módosított tartalommal jelentette meg az író: az első kiadás 18 elbeszéléséből 7 elmaradt, viszont 4 új novellával bővült a könyv. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az egy kötetbe szerkesztés fő motivációja az első esetben az volt, hogy az említett 18 elbeszélés nagyjából egy időben keletkezett, illetve jelent meg különböző napilapokban, folyóiratokban (1910 decembere és 1911 októbere között). A második kiadás a tudatos szerkesztés következtében már jóval koherensebb mind tematikai, mind nyelvi-stilisztikai szempontból. Jelen dolgozatomban csak az első kiadás írásait vizsgálom, a második azonos szempontú elemzését, illetve a két kötet retorikai-stilisztikai szempontú összehasonlítását egy újabb dolgozatban fogom kifejteni.

A halmozás típusai és funkciói a *Szindbád ifjúságában*

A halmozás fogalmának értelmezése, illetve a halmozás altípusainak meghatározása a szakirodalomban nem egyértelmű, sőt néhol még egy-egy rendszerező munkán belül is következtelenség fedezhető fel. Szabó G. és Szörényi (1988: 141–142) úttörő jelentőségű összefoglalásában például a halmozást a congeriesszel azonosítja, és mint hasonló jelentésű, de különböző formájú szavak egymásba kapcsolását határozza meg. Rögtön ezután viszont a halmozás altípusaként, „kapcsolatos halmozásként” tárgyalja a felsorolást (enumeratio), amelynek tagjai egy egész összehangolt részei. Majd ezt olvassuk: ez „utóbbi halmozás egyik fajtája a congeries, azaz rokon jelentésű szavak felsorolása”. Ha ezt ábrázoljuk, akkor egy nyilvánvalóan képtelen felosztást kapunk:

Ha ezen kívül még Szabó G. és Szörényi (1988: 141) azon kitételét, amely szerint a halmozás (congeries) „a szinonimiától abban különbözik, hogy míg az különböző szavakkal ugyanazt a dolgot jelöli, addig a halmozás a különböző szavakkal – gyakorta egy közös nemfogalom alá tartozó – k ü l ö n b ö z ő dolgokat jelöl”, szembesítjük a VilLex. *congeries* címszavában olvashatókkal – a congeries: „e g y a z o n fogalomnak több szóval való megjelölése” (a kiemelések tőlem – P. J.) –, akkor további példák nélkül is szemléletesen látjuk, hogy mekkora a terminológiai bizonytalanság.

A klasszikus retorikában a halmozás szűkebb körre szorítva olyan gondolatalakzatot jelentett, melyben szemantikailag egymást kiegészítő szavak kapcsolódnak egymáshoz olyképpen, hogy különböző hangalakú szavak különböző dolgokat jelölnek. Ebben az értelmezésben viszont végérvényesen egybemosódik a felsorolással (Gáspári 1990³: 97 enyhébb megfogalmazásával: „Ebben a formájában nehéz elkülöníteni a felsorolástól”), és így illogikussá válik a két műszó használata, illetve a tudományos nyelv egyik alapvető követelménye, az egységes szakszóhasználat sérül. Mind a stilsztikában, mind az irodalomtudományban azonban vitán felül áll mindkét kategória létének jogossága: ennek alapja a fogalmak fentitől eltérő értelmezésben van, ez azonban megint csak gyökeresen különböző. Szathmári István (1961: 437–8) a felsorolást azzal választja el a szóhalmozástól, hogy „itt nem rokon értelmű szavak szerepelnek”. O. Nagy Gábor (VilLex.) és Szerdahelyi István (1995:267) efféle elhatárolás nélkül tartja a felsorolást a halmozás egyik fajtájának.

Természetesen nem vállalkozom arra a szerénytelen feladatra, hogy egy újabb, egyértelműbbnek vélt terminológiát javasoljak, viszont az is elengedhetetlen, hogy az általam használt fogalmak konzekvensek legyenek. Ezt a fent idézett és egyéb vélemények – kompromisszumokkal járó – szintézisbe hozásával kísérlem meg elérni. A továbbiakban tehát először röviden összefoglalom, hogy milyen jelentésben használom a h a l m o z á s és a f e l s o r o l á s fogalmát, illetve néhány ezekhez tartozó alakzatát, a Krúdy-műből vett idézeteket használva példaként, és ezután térek rá a tárgyalandó figurák stílus-, illetve szövegértelmének rövid vizsgálatára. Az elsőnek következő résznek egyúttal természetesen az is funkciója, hogy áttekintést adjon arról, hogy a halmozásnak milyen főbb típusai találhatóak meg Krúdy tárgyalt kötetében. (A részletesebb kifejtést egy nagyobb terjedelmű munkában kívánom majd elvégezni.)

A h a l m o z á s t tágabban értelmezem, azaz valamilyen vonatkozásban egymással rokon szavak, szószerkezetek, mondatok egymás után történő alkalmazásának tekintem.

A „rokonság” – szavak esetében – szemantikai szempontból általában az egy főfogalomnak: hiperonimának vagy egy ún. kollektív fogalomnak (Szabó G. – Szörényi 1988: 142) való alárendeltséget jelenti, ekkor valamely egésznek egymás mellé rendelt részei kerülnek egymást követően megnevezésre, illetve azonos kategóriába tartozó, valamilyen szempontból egynemű tárgyak, jelenségek válnak egy halmozás tagjaivá; szintaktikai szempontból pedig azt, hogy a jelölők egymással mellérendelt viszonyban vannak.

A szemantikai viszonyok csak tág keretek között határozzák meg a szintaktikai kapcsolatokat, tehát a szemantikai alárendeltség különféle szintaktikai formákban valósulhat meg. Például: „*Szindbád férfikorában sokszor gondolt vissza az éjszakai utazásra. A pirosító ablakú kis tanyaházakra, az aggodalmas arcú bakterokra és a rókák útjaira*” (Szindbád ifjúsága, a továbbiakban: SZI: 5. o. Az idézett részeket –

néhány Krúdy egyéni írásmódjára jellemző sajátosságtól eltekintve – a mai helyesírás szerint egységesítettem, a nyilvánvaló nyomdai hibákat kijavítottam. A szerkezetes mondatrészeket esetenként nem különítettem el az egyeleműektől, vö. Rácz 1976⁴: 268). Itt a főfogalom az (éjszakai) *utazás*, az ennek alárendelt jelölteket megnevező halmozás tagjai külön mondatban, de értelmezőszerű jelleggel alkotják a halmozást. Hiányzik a főfogalom megnevezése ebben a példában: „... a vonaton, de még azután is, gyakran gondolt *Lenkére, a kis kerti házra és a kifent bajuszú órára* (SZI: 45 – a szerkezetes határozót tekintem itt a halmozás tagjának). A felsorolás elemeit összefoglaló főfogalmat a második tagmondat jelöli meg: „És eszébe jutottak *hajak, szemek, vállak és karok, amelyek az övéi voltak* (SZI: 113). Erőteljes stílushatású, csak az írói jelentésadással magyarázható a halmozás tagjait egybefogó, azokat egyneművé tevő egybefoglalás itt: „*Az ingaóra, amely a sarokban zengő, muzsikás hangon üti az időt, az időjelző-házikó a baráttal és az elhagyott kert, pirosuló sövényével: mindez Málcsi volt Szindbád részére* (SZI: 141).

A h a l m o z á s t í p u s a i:

Alárendelő halmozás: a felsorakoztatott két vagy több mondatrész, szintagma, tagmondat egymáshoz viszonyítva mellérendelt, tehát általában azonos mondatrész, illetve azonos szerkezetű szintagma, tagmondat, de egyenként alárendelt viszonyban van egy főlérendelt mondatrészszel, illetve tagmondattal. Az „azonosság” fogalma azonban tágran értelmezhető, például a különböző határozófajták – mint egy fő kategóriába tartozók – tekinthetők egy halmozás elemeinek (Fónagy 1999: 55). A mellérendelés fogalmának értelmezésében pedig elfogadom azt a nézetet, hogy különemű, azaz különböző fő kategóriájú determinánsok is összekapcsolódhatnak mellérendelő szó szerkezetben: pl. *jót és jól ír* (Rácz 1976⁴: 260–6; Keszler 1992: 89–96). Így halmozásnak tekintem a kiemelt mondatrészek kapcsolatát: „*Jött, jött csendesen, leskelődve, meglapulva és megijedve*” (SZI: 27). „*Szindbád... a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált*” (SZI: 47).

Az alárendelő halmozás legtipikusabb példája a jelzők halmozása. Ezen belül két fő eset választható el: a) egy jelzett szóhoz járul több jelző (általában minőségjelző), b) halmozott alaptagokhoz járul egy-egy, esetleg több jelző (vö. Szabó G. – Szörényi 1988: 143). „*Nehezen ment az emlékezés, mert egy nagy csók a leány húsos, tapadó, forró, nedves ajkairól útjába állott mindenféle más emléknek*” (SZI: 30). „*Sok tüzes szem, sok forró csók, sok őszinte szívből jövő ölelés emléke fűzte Szindbádot a szeles Lemberghez*” (SZI: 54).

Gyakori a határozók alárendelő halmozása is, például: „– Szindbád! – kiáltotta utána leány, és *kendőt hátravetve, kibomlott hajjal, gyűrött fehér ruhában, bágyadtan állott a reggeli szürkületben a kerti ajtónál*” (SZI: 30).

Halmozott tárgy szerepel a következő mondatban: „... a szarka csak falun szeret *lakni, a sövényre felülni és benézegetni az udvarokba...*” (SZI: 134).

Felsorolás: ugyan az alakzatnak a halmozás fajtájaként való besorolása kérdéses lehet, de a VilLex. (I. *halmozás* címszó), illetve Szabó G. – Szörényi (1988: 142) alapján mégis indokolhatónak tűnik. A felsorolás eszerint a halmozás hiponimája, az alárendelő halmozásnak pedig kohiponimája, ez utóbbitól mint mellérendelő halmozás választható el, differentia specificája tehát az, hogy a benne mellérendelt viszonyban lévő tagoknak nincs főlérendelt mondatrésze (alaptagja), főmondata. A

szemantikai szempont mellett, itt is dominánsan, tehát a szintaktikait vehetjük figyelembe. A mondatrészek szintjén mindez azt jelenti, hogy csak alanyok és állítmányok lehetnek egy felsorolás tagjai. (Az alany–állítmányi viszonyt a nyelvtani hagyomány szerint nem tekintem alárendelőnek, hanem hozzárendelőnek – ellentétben a Magyar grammatika felfogásával –, viszont az értelmezős szerkezetet alárendelőnek fogadom el – vö. MG: 350; 452–8.)

Felsorolást tartalmaz eszerint a következő három idézet, az első halmozott alanyokból, a második halmozott állítmányokból épül fel: „És eszébe jutottak *hajak, szemek, vállak és karok*, amelyek az övéi voltak” (SZI: 113), „... az udvaron csak a lombjavesztett vén fák álldogáltak, hogy minden ok nélkül *felnyögjenek, összesűgjenek, megzörrenjenek*” (SZI: 186). Két elemből: két mondategységből álló felsorolás (Fónagynál 1999: 42–59 paralelizmus) ez: „Az *ütőere erősen lüktetett a halántékában, és hangyák szaladgáltak a hátában, térdében*” (SZI: 76). A mondategységek ugyanazt a lelkiállapotot: az erős izgatottságot jelölik, ez a szemantikai kapcsolat a szerkezet hasonlóságával is kiemelészt kap.

A felsorolásban szemantikai szempontból a) valamely egésznek egymás mellé rendelt részei kerülnek egymást követően megnevezésre, b) valamilyen szempontból egynemű tárgyak, jelenségek, mondatrészek-, szintagma- vagy mondatsorozat formájában válnak egy felsorolás tagjaivá.

Az így felfogott alárendelő halmozás és felsorolás tagjai is lehetnek szinonimák, ennek az esetnek külön elnevezése van: *congeries*.

A *congeries* tehát rokon értelmű szavak, szókapcsolatok, ritkábban mondatok felsorakoztatása (vö. Villex., Szathmári 1961: 438). A szinonimitást Károly Sándorral (1980: 146) egyetértve ekvivalenciaviszonynak tekintem a modern szinonimaszemlélet szerint, amely élesen elválasztja a szó kognitív és emotív, denotatív és konnotatív jelentését, az előbbiben teljes egyezést kíván, az utóbbiban pedig megengedi a különbözőséget. A denotatív jelentés megállapításakor azonban mindig figyelembe kell venni azt is, hogy a modern nyelvészetben a jelentés vizsgálata nem más, mint annak részletes elemzése, ahogyan a szavakat és mondatokat a meghatározott kontextusokban használjuk (Crystal 1997/98: 134–8). Az ilyen típusú elemzések meggyőzően igazolják a szavak jelentéskörének mozgását, változását, tehát azt, hogy a lexémák a költői nyelvben gyakran új jelentést vesznek fel (Szathmári 1985⁶: 73–5), ennek alapján beszélhetünk lexikális, kontextuális és ún. írói jelentésről (Kemény 1993: 51–64). A jelentéskör változása miatt az is előfordulhat, hogy két lexéma rokon értelmű lesz egy bizonyos mondatban, akkor is, ha egészen más jelentésűek egy másikban. A legegyszerűbben így adható meg ennek a szkhémának a lényege: egy fogalom több néven, általában ugyanis szinonim szavakból alakul a halmozásnak ez a típusa. Jelentéstani kategóriákkal szólva: monoszémia és heteronímia találkozhat.

A fentiek alapján halmozásnak, azon belül *congeries*nek tekintethetők a következő részletek kiemelt mondatrészei: „De könnyebb lett volna akkor a malomgát zuhogójánál lerohanó Poprád acélos vízből kiválogatni a vízcseppeket származásuk helye szerint, mint Szindbádnak *osztályozni, rendezni* az emlékeket, amelyek huszonöt esztendő után egyszerre meglátogatták” (SZI: 9). A két kiemelt szó rokonértelműségét egyrészt jelzi az, hogy egy hasonlat kapcsolódik hozzájuk, másrészt igazolja a jelentések összevetése: *osztályoz*: 'jelleg, minőség stb. szerint osztályokba sorol', *rendez*: 'valamit megfelelő szempont szerint csoportosít' (ÉKsz.). „A kapuk, amelyek

többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek *halkan és csöndesen* nyílnak sötétes folyosókra: bezárva” (SZI: 47). A denotatív jelentés itt is megegyezik, hiszen a *halk* 'gyengén vagy alig hallható', a csöndes pedig ugyanígy, illetve magával a *halk*-kal értelmezhető: 'halk, alig hallható' (ÉKsz.). Ezek a példák egyúttal azt is illusztrálják, hogy a *congeries* mind az alárendelő halmazásban (a második idézetben), mind a felsorolásban (az első idézetben) előfordulhat.

Az alárendelő halmazás és a felsorolás közötti különbség ebben a felfogásban valójában szerkezeti, azon belül is grammatikai, még pontosabban szintaktikai jellegű. Ennek a szempontnak az előtérbe helyezéséről elterhetnek a vélemények. Ez az értelmezés azonban lehetőséget teremt a felsorolásnak és általában a halmazás különböző formáinak a világos elválasztására. Semmiképpen sem tagadása ez annak ténynek, hogy az alakzatoknak egyaránt vannak szemantikai, pragmatikai és szintaktikai – pozicionális jegyei (Gáspári 1997), éppen ellenkezőleg: csak olyan gondolati rendszerbe illeszthetők be a fent kifejtettek, amely ezek egységben való szemléletét, szoros összefüggését is feltételezi (Fónagy 1994: 48, 55–6).

A halmazásra vonatkozó szakirodalomban (l. fent) a fenti három kategória mutatkozik a legfontosabbnak, lehetséges azonban a figura további osztályozása is. Erre nézve a következő felosztást gondolom célszerűnek:

1. Tagjai száma szerint

- a) Kéttagból álló („páros szerkezetű”): „Hirtelen a *pörkölt dió szaga*, valamint *friss kalács illata* ütötte meg az orrát...” (SZI: 7). Itt a szerkezetes alanyok belső struktúrája megegyezik:

[[pörkölt → dió] → szaga]

[[friss → kalács] → illata]

„*Boldog volt-e? Búszt-e?*” (SZI: 30). A paralelizmus epiforával kombinálódik.

- b) Kettőnél több tagból álló: „*A férj legyen mindene, csillaga, boldogsága, álma*” (SZI: 142–3). „... a mulatozásban a csendesség, az ivásban a józanság, a játékban és a szerelemben a féktelenség díszíti a férfit” (SZI: 81).

2. Szemantikai szempontból

- a) Ellentétes: „És a házikók *fehér és fekete* bárányokhoz hasonlítottak” (SZI: 27). „*Volt gazdag, és volt szegény. Szeretett hajadonokat és érett asszonyokat. A legjobb borból ivott, és fillér nélkül is ödöngött.*” (SZI: 25). Mint ezek a példák is mutatják az ellentét megvalósulhat a szavak, a szintagmák és a mondatok szintjén is. Az első esetben antonimiáról, az utóbbi kettőben antithesisről beszélhetünk.

- b) Szinonim: a *congeries*re lásd a fenti példákat. A két szóból álló *congeries*-re, amely Krúdy írásaiban különösen gyakori, Fónagy (1999: 35) nyomán az arthávrtil megnevezést használom.

- c) Fokozó jellegű. A pozitív irányban történő neve *climax* (grada-tio): „... Budára vitette magát, ahol egy kis vendéglőben máskor is megfordult nőekkel titkon *vacsoráztatva, enyelegve és szerelmeskedve* (SZI: 110). Negatív irányban való fokozás az *antimax*: „Pápai, a társulat sűgőja egykor *títkárom, barátom, kutyám, régi rossz csizmám*” (SZI: 70).

- d) Hiponímia: ebben a viszonyban a hiperonima lehet explicit vagy implicit. Explicit itt: „... a flóta a másvilágon szól, és Mányoki bácsi nem kísérgeti többé

haza estéenként *a fiatalokat, leányokat és fiúkat...*" (SZI: 167). Itt viszont hiányzik a fölérendelt fogalom: „*Lakodalmak és keresztelők, torok vagy installációk* nem nélkülözhettek Portobányi urat" (SZI: 61). Egyébként az köti össze a halmozásban megnevezetteket, hogy ezek olyan események, alkalmak, ahol szükség volt Portobányi versíró tudományára.

3. Az alkotó tagok nyelvi szintje szerint

- a) Hangcsoportokból felépülő: a rímek esetében. Prózaí műről lévén szó, mint itt kisebb jelentőségűvel, nem foglalkozom ezzel a típussal.
- b) Mondatrészekből álló: „A kövek *hidegen, nedvesen, fázósan* kopogtak lábaik alatt...” (SZI: 33).
- c) Szintagmák felépülő: „*Fekete szemű, fekete hajú és illatos szájú* hölgy volt” (SZI: 32). A szintagmatikus kapcsolatot itt anafora is erősíti.
- d) Tagmondatokból, mondatokból felépülő: „*Midőn egykori szép szakállát tőből lenyírták az idősb Orbán Mihály emlékezetére rendelt toron, midőn koporsóba fektették a Lányi Ilka lakodalmán, midőn éjjeli zenére indult a cigányokkal:* mindig a csodálatos Czirmai lebegett a lelki szemei előtt.” (SZI: 151). Három, egymásnak mellérendelt időhatározói mellékmondat van alárendelve egy főmondatnak.

A halmozás fenti formáinak funkciót generikus érvénnyel nemigen lehet meghatározni, szinte minden egyes típus, sőt szkhéma külön elemzést igényel. Ehhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy az egyes alakzatok egy domináns szemantikai jegyen vagy pragmatikai kereten, mint globális struktúraszervező elven belül funkcionálisan társulva, egymásba, illetve egymásra épülve igen gyakran komplex alakzatokat képeznek (Gáspári 1997). Néhány gyakoribb funkció mégis megjelölhető: az élet jelenségeinek több oldalról való bemutatása, egy egységes képzettartalomnak több vonatkozásban, részleteiben való tükröztetése, a benyomások bonyolult, összetett voltának kifejezése, a mondanivaló, az érzelmek nyomatékosabbá tétele; ezek a szerepek természetesen egybefonódva is jelentkezhetnek (Szathmári 1961: 441).

Különösebb válogatás nélkül kiválasztott két részlet álljon itt a fentiek igazolására.

„*Aztán, hogy a jó példával járjon elől, télikabátban, sapkában, havasan és fagyosan, a terem közepére rúgdatott, és egy félszeg diákcocska kezéből elkapva a táncosnőt, lármásan, tüzesen, csizmájával erősen kopogva, járnival kezdte az éppen soron levő lengyelpolkát. Olyan viharosan keringett körül a teremben, hogy mindig attól kellett félni, hogy táncosnőjével együtt felborul. Amíg egyszer végre csakugyan megcsúszott (mint később mondta: szándékosan), és estében a táncosnő térdébe, bokájába kapaszkodott. Valaki valahol csiklandósan, hosszan, vígan felnevetett a félhomályban, mintha egérke szaladt volna végig a hátán...*”

A különös, izgató és titkos kacagás Szindbád füléhez ért, és a hajós meglepetten, csodálkozva emelte föl a fejét. Ezt a kacagást ő már hallotta valahol, valaha... Igen, így kacagott Anna, a szép, telikeblű és kövérkés Anna, ott abban a szűk, csöndes utcácskában, amikor estenden a fiatal tanárokkal sétálgatott. A félhomályos utcácskában ugyancsak így csendült fel az a régen hallott női viháncolás, és Szindbád képzeletében megjelent két gömbölyű és fehér női térd, amelyet

hajdanában a fehér függöny mögül látott” (SZI: 21).

A részletben előforduló halmozások különböző szintaktikai és szemantikai típusokba tartoznak, pragmatikai szempontból alapvetően mégis csak két – komplementer – csoportot képeznek, mégpedig a két idősíkhöz, a jelenhez és a múlthoz kötődve. Az elbeszélés jelene dominál az első bekezdésben leírt helyzetben,² amely szintén csak az ismétlés keretein belül értelmezhető: Szindbád egykori tánciskolai érzései, élményei (vö. SZI: 5, 20) ismétlődnek, a főhős éppen azért jött ide, hogy megkeresse „ifjúkora emlékeit” (SZI: 5). A benyomások: a látottak és hallottak minél pontosabb, árnyalatokban történő megragadására való törekvés a funkcionális aspektusa ezeknek a halmozásoknak: *lármásan, tüzesen, csizmájával erősen kopogva; csiklandósan, hosszan, vígan*. A második bekezdés első, három minőségjelzőből álló halmozásának több funkciója is van. Egyrészt szerkezetével – három, egy alaptagnak alárendelt determináns –, másrészt szemantikai szempontból visszautal az előző rész utolsó halmozására, és így szerepet kap a szöveg konnexitásának és kohéziójának megteremtésében. Fontosabb ennél az, hogy a két idősíki egymásba kapcsolásában jelentős szerepe van: éppen a halmozott megkülönböztető jelzők nevezik meg azokat az ismertetőjegyeket, amelyek identifikálnak, illetve amelyekre majd a régi és az „új” Anna azonosítása épülhet. A felismerés különösségének emocionális aspektusát a climax jelöli: *meglepetten, csodálkozva*, a bizonytalanságot pedig – a tágabban értelmezett mellérendelés viszonyában lévő – két névmási határozószó: *valahol, valaha*, ezek halmozásként egyúttal az annominatio jegyeit is mutatják (annominatio: a klasszikus retorika részleges ismétlésen alapuló gondolatalkazata, valamely szót hasonló hangzású vagy azonosan hangzó, de többé-kevésbé eltérő jelentésű szó követ). Az annominatio lényegi jegye: az azonosság és különbözőség kettőssége az ábrázolt szituációk (a múlt és a jelenbeli szituáció) viszonyát tükörképszerűen adja vissza. Az ezután következő halmozások alapvetően a múltidézés pszichés folyamatával, az emlékek, emlékrészletek egymás után sorjázó feltululásával mutatnak összefüggést: *szép, telikeblű és kövérkés Anna; szűk, csendes utcácskában*. Az elbeszélés egész szövegét figyelembe véve még arra is utalni kell, hogy az Anna névhez ezután a részlet után már szinte minden esetben, az eposzok állandó jelzőire emlékeztetően halmozott, különböző mértékben és variációkban ismétlődő melléknevek kapcsolódnak, ezeknek a halmozásoknak a visszatérése szembevető alakítója a szövegrész (értsd: az elbeszélés, vö. Szikszainé 1999: 242) kohéziójának, koherenciájának: *szép, kacér, nevetgélő Anna* (SZI: 22); *a telikeblű és világosbarna hajú Annát* (SZI: 22), *a telikeblű, nevetgélő Annára* (SZI: 23).

„Szindbád a sorsra, a véletlenre bizta élete hajóját, csak homályosan sejtette, hogy most is, mint már arnyiszor, valamely leány vagy asszonyféle akad útjába, aki majd új életet önt belé, friss vért az ereibe és új gondolatokat kiégett agyvelejébe. Harmincesztendő volt, és már tizenöt esztendő kora óta a nőknek és a nőkért élt.

2. Az epikus művekben az események elmondásának az egyik válfaja a *s z c e n i k u s á b r á z o l á s*, amikor is az elbeszélő mintegy közelről nézve mutatja be a rövid időszakra kiterjedő eseményt, amelyet ilyenkor *h e l y z e l t e k* neveznek, és *j e l e n e t e k*, ha párbeszédet is foglal magában (Szerdahelyi 1995: 206).

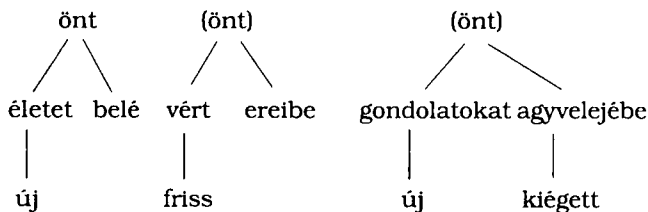
Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték. Amit tanult, olvasott vagy utazott, mind csak azért tette, hogy a nőknek hazudhasson, mesélgethessen. A legszebb tengeren, a legnagyobb felhők és a legpirosabb vitorla alatt sem látott mást, mint a tengerparton fürdő halászeányt.

Ismeretlen nagy városok aranyos tornyai alatt bolyongva a csodák világa nem hatotta meg szívét, de felvillant a szeme, ha egy kedvére való asszony lépkedett el mellette.

A nőket kereste mindenütt: erdőkbe utazva vagy a téli tájon szánon nyargalva. A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte. Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste a szemével, a szívével” (SZI: 53).

Ez a szövegrész – úgy gondolom – szemléletesen bizonyítja azt, hogy a halmozás és általában az ismétlés Krúdy stílusának az egyik legfontosabb eleme. A fenti részletben ugyanis számos, a szövegértelmet is jelentősen befolyásoló adjekciós gondolatalakzat fordul elő, továbbá illusztrálja ez a példa azt is, hogy egyaránt gyakoriak a szövegben a két és három összetevőből álló halmozások.

A sorsra, a véletlenre kontextuális jelentésben vizsgálva arthávrtti, a bizonytalanság fogalmával jellemezhető léthelyzet adekvát tükrözője (vö. Fónagy 1999: 35), a bizonytalanság jegyét erősíti a *leány* és *asszonyféle* alanyok választó mellérendelő viszonya. Ugyancsak figyelemre érdemes a hiányos szerkezet: zeugma és az értékhiányos léthelyzet összefüggése a következő szintagmatikus halmozásban:

A *nőknek* és a *nőkért* polyptoton szintén – az azonos szintaktikai főkategória alapján – halmozás, és mint ilyen az amplificationának, az erősítésnek különösen hatásos eszköze. A polyptoton jelentéstartalmát újabb halmozásokkal fejt ki és erősíti meg a második bekezdés. Ebben a halmozás (paralelizmus) stílushatását erősíti az anafora: *Csak a nők mulattatták, csak ők érdekelték*, illetve a hiperbolikus jelzők: *legszebb, legnagyobb, legpirosabb* használata. A következő bekezdés kéttagú határozóhalmozásai: *erdőkbe utazva, a téli tájon szánon nyargalva; céltalanul, ok nélkül; messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán* szintén annak nyomatékosító szerepű nyelvi kifejezői, hogy az író által teremtett lehetséges világ egyetlen értékcentrumsa, amely felé minden tett, érzés konvergál, a nő. A pragmatikailag ellentétes tartalmakat összekapcsoló zeugma szintén a *mindenütt* (illetve a *mindig*) szemantikai jegyének kifejtését szolgálja: *A színházban csak a balett, a templomban az imádkozó asszony érdekelte*.

A hármas, illetve kettős szerkezetek ismétlődése (különösen az utolsó mondatban, ahol öt ilyen van) ritmuseremtő tényezőként is funkcionál. Ez annak a nézetnek az

ismeretében kap különös jelentőséget, amely mindenekelőtt az elemek arányos eloszlásában, rejtett szimmetriák létrehozásában látja a költői formaadás lényegét. Jakobson (1966/1972: 242) sokat idézett megfogalmazásával: „a poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti”. Itt jelenik meg az ismétlés, mert a különböző szempontokból egyenértékű és formailag is kapcsolatba hozott elemek ismétlésként hatnak. Ennek alapján mondható, hogy a halmozásnak mint ismétlésformának a vizsgálata Krúdy költői nyelvének a feltárásában döntő szerepet kaphat. Mivel ez a munka a Krúdy életművével foglalkozó stilisztikai kutatásokban gyakorlatilag előzmények nélküli, a fentiekben részben és vázlatosan bemutatott eddigi kutatásaim alapján csak néhány következtetés levonására vállalkozom.

1. A halmozás alakzata Krúdy vizsgált kötetében különösen gyakori, a szövegértelmet jelentősen befolyásoló stílusjel, a szövegértelmezést jelentősen befolyásoló stílusjel, a szövegértelmezést jelentősen befolyásoló stílusjel, a szövegértelmezést jelentősen befolyásoló stílusjel.
2. rendkívül változatos formákban (típusokban) jelentkezik.
3. A tagok számát tekintve a kettős, illetve a hármas szerkezetek dominálnak.
4. A halmozás mint szövegszervező tényező lényeges szerepet kap a szövegkohézió, illetve – koherencia megteremtésében.

A további – eredményt ígérő – feladatok közé tartozik például: az egyes halmozástípusok pontos arányának megállapítása, tipikus szövegrészek szemantikai-pragmatikai szempontú elemzése és az egyéb ismétlésformák feltárása.

Hivatkozások

- Bencze Lóránt: A szóképek, az alakzatok és a metaforaalkotás. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 234–309.
- Crystal, David 1997/98. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris. Budapest.
- Czére Béla 1987. *Krúdy Gyula*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Czetter Ibolya 1999. Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése a Napló 1943–1944 és a Napló 1984–1989 című művekben. In: Uő.: *A stílus és a formák*. BÁR. Szombathely. 132–156.
- de Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang 1972/2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina. Budapest.
- Dubots, Jacques et al. 1970. *Rhétorique générale*. Larousse. Paris.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről*. Corvina. Budapest.
- Gáspári László 1990³. *Retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Gáspári László 1996. Egy új retorika – és stíluselmélet vázlata. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 34–80.
- Gáspári 1997. *Az ismétlés alakzatairól*. Kézirat.
- Genette, Gérard 1966–1972. *Figures I–III*. Seuil. Paris.
- Jakobson, Roman 1966/1972. Nyelvészet és poétika. In: Uő.: *Hang-jel-vers*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Károly Sándor 1980. A Magyar Szinonimaszótár és a szinonimitás. *MNy*. 76: 143–156.
- Kemény Gábor 1974. *Krúdy képalakotása*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény Gábor 1991. *Szindbád nyomában*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Kemény Gábor 1993. *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó. Budapest.

- Keszler Borbála 1992. Azonos főkategóriájú mondatrészek viszonya a mondategységen belül. In: Uő (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó.
- Lausberg, Heinrich 1973. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. I-II. 2. Aufl. München.
- MG. = Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 2000.
- Pethő József 2000. Az ismétlés formái és funkciói Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötetében. In: Cs. Jónás Erzsébet (szerk.): *A nyelvészet és az irodalomtudomány új útjai*. Bessenyei György Könyvkiadó. Nyíregyháza, 23–33.
- Rácz Endre 1976⁴. Mondattan. In: Bencédy József – Fábíán Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest. 205–458.
- Szabó Ede 1970. *Krúdy Gyula*. Széptudalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1961. *A magyar stilsztika útja*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szathmári István 1983. Beszélhetünk-e szövegstilsztikáról? In: Szász Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 320–55.
- Szathmári István 1985⁶. A szó jelentésének stilsztikai vizsgálata. In: Fábíán Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc: *A magyar stilsztika vázlatja*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1994. *Stílusról, stilsztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szathmári István 1999. Az alakzatkutatásról – egy pályázat ürügyén. *Nyr.* 123: 303–9.
- Szikszainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilsztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Vígh Árpád 1981. *Retorika és történelem*. Gondolat. Budapest.